

RUTA PER LES PITIÜSES

Vista del port d'Eivissa. Autor: Jc REY (Wikimedia, llicència CC BY-SA 2.0)

Antoni M. Alcover realitzà nombrosos viatges per terres de parla catalana per propagar les seves idees i, a la vegada, començar a recollir material lexicogràfic per a la seva gran obra, el *Diccionari català-valencià-balear*. Dins aquests territoris es troben, evidentment, les illes Pitiüses. I, de fet, començarem el nostre viatge per l'illa major, Eivissa —una «illa delitosa» amb una fesomia definida per la «línea airosíssima dels seus caps i cales, turons i pujols», segons descriuria. La visità, entre 1902 i 1922, un total de cinc vegades, i les aportacions que

feu a la magna obra són considerables. Segons Alcover, aquest era l'estat de la llengua catalana a Eivissa a principis del segle XX:

«Fora de la ciutat se conserva admirablement, y hi son vives una partida de formes antiquíssimes, perdudes casi per tots els demás territoris. Axò fa que l'estudi del llenguatge parlat a Eivissa es un dels mes importants que's puguen fer a territori catalá. No me creia ferhi tan bona espigolada per la gramática, y per el Diccionari també».

Proposam, doncs, una ruta cultural pels diferents indrets que trepitjà el filòleg manacorí a la recerca del «xorrèstic lingüístic» eivissenc.

1. Ciutat d'Eivissa

Del 8 al 12 d'abril de 1902, Alcover va visitar visitar per primera vegada Eivissa. Aquesta és la crònica que ens ha deixat de la seua estada:

«Crònica de l'Obra del Diccionari. Dia 9 Mossèn Alcover va emprendre de bell nou l'excursió filològica i de propaganda de l'Obra del Diccionari, embarcant-se cap a Eivissa a on ha trobats una partida de col·laboradors ben resolts i ha constituïts corresponsals a tots els redols de població més importants d'aquesta illa i a la Formentera, oferint-li mil facilitats el M. I. Sr. Vicari Capitular, Dr. D. Joan Torres, Bisbe presentat de Menorca. Dia 12 va donar una conferència sobre el Diccionari al Círcol Catòlic de la ciutat, a on acudí el més selecte de la població, i la concurrència en sortí entu-siasmada i amb vives ganes de fer feina lexicogràfica. El mateix vespre s'embarca cap a Alacant...»

Aquesta primera visita, doncs, se centrà principalment a conèixer la Ciutat d'Eivissa, també coneguda simplement com a Vila. Vos proposam les següents aturades:

En primer lloc, vos recomanam de visitar **Dalt Vila**, la part antiga de la ciutat, que es va desenvolupar des del primer assentament fenici al Puig de Vila (654 aC). Aiboshim, ciutat de Bes, va ser un centre comercial púnic actiu i, més tard, confederada de Roma. En el segle X, Madina Yabisah formava part d'Al-Àndalus, i hi deixà una influència cultural profunda. Al segle XVI, segles després de la conquesta jaumina, les muralles medievals van ser substituïdes per les fortificacions renaixentistes de Dalt Vila, ara Patrimoni Mundial, que preserven una història rica i visible en els seus carrers, monuments i espais emblemàtics.

El segon barri de la Ciutat d'Eivissa que vos proposam de visitar és **el barri de sa Penya**, que és un dels barris més emblemàtics i amb més caràcter de l'illa. Està situat al peu de les muralles de Dalt Vila, a tocar del port. Es tracta d'una zona amb carrers estrets, costeruts i un entramat de cases tradicionals blanques, sovint decorades amb flors i colors vius. Sa Penya ha estat històricament un barri popular i mariner, amb una barreja de cultures que li ha donat un aire autèntic i vibrant. Allà hi podreu visitar, per exemple, la **plaça de sa Tarongeta**, un espai de trobada ple d'encant, amb bancs i racons tranquils, i envoltada de cases tradicionals.

2. Jesús (Santa Eulària des Riu)

Per altres cròniques, sabem que Alcover va visitar el poble de Jesús, també conegut com **Jesús de ses Torres**, una localitat i parròquia que forma part del municipi de **Santa Eulària des Riu**. Es troba a la part més meridional del terme municipal, a prop de la platja de Talamanca, entre el cap Martinet i el Puig d'en Valls.

La primera visita obligada en aquesta localitat és la **parròquia de Nostra Senyora de Jesús**, que va ser construïda al segle XV. De caràcter arquitectònic típicament eivissenc, la seva estructura inclou un porxo lateral, una sagristia i un cementiri. D'entre els seus elements més destacats, cal esmentar un **retaule** de principis del segle XVI, que es considera un dels més importants a nivell patrimonial dins del context artístic de l'illa. El fulletó que va publicar a Diario de Mallorca amb el títol «Impressions de viatge» i signat el dia 14 d'abril en el palau episcopal d'Oriola, té una descripció del tríptic de l'altar major de l'església de Jesús:

«L'iglesieta emblanquinada per defora y per dedins, té un portal redó, ample, bax amb una capelleta dedalt, que mostra una figura de marbre, de la Mare de Deu y el Minyonet lo més primitiva. Dedins forma una nau baxa, amb uns archs torals apuntats

Parròquia de Nostra Senyora de Jesús (Wikimedia, domini públic)

y una volta de mig punt rebaxada. L'ábsit es pla y guarda un tríptich ogival, qu'es una preciosidat. El bancal fa set casetons amb altres tants de Misteris de la vida de Cristo admirablement pintats. El compartiment central se subdividex en tres, sobreposat, el principal mostra la Mare de Deu de la mamella, devall tálem que porten ángels y n'hi ha que toquen instrument. Demunt hi ha l'impressió de les llagues de Sant Francesc, y part demunt un papa celebrant, assistit de dos diaques. El compartiment lateral mostra Sant Pere y Sant Joan Batista, y l'esquerra Sant Joan Evangelista y Sant Antoni de Padua. A n-el guardapols, qu'es molt ample, hi ha onze sants pintats, y entre y entre uns calats que son una pura filigrana. Es sens dupte aquest tríptich el retaule mes notable d'Eivissa. A Mallorca no'n coneix cap que s'hi puga comparar».

L'estiu de 1917 Alcover realitzà el tercer viatge a Eivissa. En l'excursió filològica que va realitzar al poble de Santa Eulària, va anar acompanyat d'en Joan des Pa; durant el trajecte, que feren amb un carretó de molls, aquest contà al canonge manacorí quatre rondalles, els arguments de les quals varen ser apuntats en les llibretes de notes que sempre acompanyaven l'il·lustre filòleg. Tres d'aquestes rondalles —«Es fameliar», «Sa nit de Santa Esperança» i «Es jai Prats»— varen ser publicades al cap de seixanta anys pel deixeble d'Alcover, Francesc de Borja Moll, a la revista Eivissa. La quarta rondalla, «L'amo de Parella», sembla que s'ha perdut.

La segona aturada que vos proposam dins el municipi és el **Mirador del Riu de Santa Eulàlia**. L'excursió comença al poble de **Santa Eulàlia des Riu** i ens porta fins al **Puig**

de Missa, un turó històric amb l'**Església de Santa Eulàlia**, de gran valor arquitectònic i patrimonial. Des d'aquí, es poden gaudir de vistes panoràmiques de la vall de Santa Eulàlia i la costa nord-est d'Eivissa. La ruta continua amb un descens cap al **Mirador del Riu de Santa Eulàlia**, on es poden observar les espectaculars vistes de l'únic riu de les Illes Balears i la seva desembocadura al Mediterrani, envoltades de vegetació i muntanyes. El camí és relativament curt però amb cert desnivell i ofereix una combinació de natura, història i bellesa paisatgística.

3. Sant Mateu d'Albarca (Sant Antoni de Portmany)

Entre els dies 1 i 5 de febrer de 1921 Alcover va realitzar un nou viatge a Eivissa. Com de costum, recollí un grapat de seminaristes i d'allots del col·legi de la Marina que regentava el mestre Joan Grimalt, que emprà com a informants. També va fer una escapada a **Sant Mateu d'Albarca**, un poble del municipi de **Sant Antoni de Portmany** on quatre allots li conjugaren un llistat de vuitanta-cinc verbs. La descripció d'aquesta estada a Eivissa, en

el *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* ve acompanyada d'una detallada explicació de les peculiaritats de la conjugació verbal d'Eivissa, i així ens indica que a Sant Mateu es conservava amb tota la seua plenitud el perfet simple (**jo cantí, doní, parlí...**).

Situat al Pla d'Albarca, **Sant Mateu** és un petit poble al nord del municipi, amb una tradició vinculada al cultiu de la vinya i l'elaboració de vi. La seva festa del vi atrau cada any milers de visitants per tastar els vins locals. El Pla és un lloc ideal per caminar o anar en bici, i des d'allí parteix el camí cap als espectaculars **penya-segats** i la **cala d'Albarca**, així com un sender que porta a les **Torres d'en Lluc**, restes arqueològiques d'una antiga fortificació que es troben entre Sant Mateu d'Albarca i Sant Antoni de Portmany.

4. Sant Antoni de Portmany

L'últim viatge de Mn. Alcover a Eivissa el va realitzar entre els dies 4 i 11 de juliol de 1922; aquesta vegada va venir acompanyat de Mn. Antoni Josep Pont i Francesc de Borja Moll.

Vista de la cala d'Albarca (Wikimedia, domini públic)

Aquest viatge el dedicaren especialment a recollir el lèxic del poble de Sant Antoni de Portmany. Durant aquesta eixida també varen recollir el lèxic eivissenc de la mà de més de quaranta persones que vivien a la ciutat d'Eivissa, coneixedores de diversos rams de la vida.

La nostra darrera aturada, doncs, serà al nucli de **Sant Antoni de Portmany**, una vila situada a l'oest de l'illa, que pertanyia a l'antic Quartó de Portmany, una de les divisions territorials creades per Jaume I al segle XIII. Hi podreu visitar llocs d'interès com la seva **Església de Sant Antoni**, fundada el 1385 i acabada cap al 1640, que destaca per la seva arquitectura defensiva, ja que va ser utilitzada com a fortalesa davant els atacs pirates que patia la zona des del segle XVI. Sense finestres i amb una gran torre, l'església servia d'amagatall per a la població,

que alertava els veïns mitjançant senyals de foc, fum o corns. A més, la porta d'entrada era reforçada amb ferro i una grossa biga de savina per evitar que es pogués obrir. A l'interior, es trobava un pou d'aigua per a emergències. Fins al segle XXI, la **torre de l'Església** mantenia dos canons orientats cap a l'illa de sa Conillera, i des del campanar es llençava oli bullent per defensar-se dels atacants. L'**arxiu parroquial**, conservat allà mateix en bon estat, conserva documents de gran valor històric i documental, com degué comprovar mossèn Alcover durant la seva eixida filològica per la localitat.

5. Formentera

Sabem que mossèn Alcover va viatjar a Formentera almenys dues vegades. La primera va ser l'abril de l'any 1902 i així ens ho conta la seva crònica:

Església de Sant Antoni de Portmany. Autor: A. Savin (Wikimedia, ús lliure)

«Día 9 Mossen Alcover va emprendre de bell nou l'escursió filològica y de propaganda de la obra del Diccionari, embarcantse cap a Eivissa, aont ha trobats una partida de col·laboradors ben resoltos, y ha constituïts corresponsals a tots els redols de població mes importants d'aquella illa y a la de Formentera, oferintli mil facilitats el M. I. Sr. Vicari Capítular, Dr. D. Joan Torres, Bisbe presentat de Menorca».

La segona vegada que visità l'illa fou el juny de 1920, i Alcover explica que «aquí ens aturàrem dos dies sencers, a Sant Francesc Xavier, únic redol de cases i municipi que hi ha en tota l'illa». Hi arrebegaren, com sempre, lèxic i conjugacions a balquena. De manera coral, el canonge manacorí declara que «de tota aquella bona gent conservam la més dolsa recordansa». Així doncs, vos proposam una sèrie d'indrets destacats de l'illa de Formentera per on, de ben segur, Antoni M. Alcover hi va poder trescar.

En primer lloc, podríem començar amb una passejada pel **nucli històric** de **Sant Francesc Xavier**, el cor cultural de Formentera. Hi destaca l'**església** fortificada, construïda al segle XVIII, que servia tant com a lloc de culte com de refugi contra els atacs pirates. Els seus murs blancs i la seva senzillesa arquitectònica representen l'estil tradicional pitiús. Al voltant de la plaça principal es troben cafès, botigues d'artesanía i el **Museu Etnogràfic**, que mostra la vida tradicional formenterenga.

La segona aturada que vos proposam és una visita al **Far de la Mola**. Està situat a l'extrem més oriental de Formentera i és un dels llocs més emblemàtics de l'illa. Construït el 1861, ha estat testimoni de la història marítima de la Mediterrània. Jules Verne

anomena aquest indret en la seva obra *Hector Servadac, viatges i aventures a través del món solar* i, de fet, hi podem trobar un monòlit en honor seu. A més, acull un petit museu que explica la història dels fars i la seva importància en la navegació.

En tercer lloc, vos proposam de visitar el **Cap de Barbaria**, situat al punt més sud de l'illa i famós pel seu paisatge àrid i les vistes infinites sobre el mar. S'hi troben diversos **jaciments prehistòrics** que demostren que, durant l'edat de bronze antiga i mitjana (entorn del 1600-1000 a.C.) la zona devia estar molt densament poblada. El **far del Cap de Barbaria** també és un indret que ha esdevingut icònic, sovint fotografiat i filmat. A prop, es troba la **Torre des Garroveret**, construïda al segle XVIII com a part del sistema defensiu contra els atacs pirates, molt habituals durant la història de l'illa.

Finalment, val al pena visitar el **Caló de Sant Agustí**, un petit port de pescadors que conserva les tradicionals casetes varador, utilitzades per guardar les barques i les eines de pesca. Aquest indret és un exemple viu de l'estreta relació que hi ha hagut sempre entre els habitants d'aquesta illa i la mar. A més, podreu gaudir dels restaurants locals de la zona, que ofereixen plats autèntics com el peix fresc i el bullit de peix i reflecteixen la riquesa gastronòmica de Formentera.

* * * * *

I aquí acaba la nostra ruta cultural pels llocs emblemàtics de les Pitiüses per on el canonge manacorí recollí els materials per a l'elaboració del *DCVB*. Visitant aquests bells paratges, ben segur, podreu prendre consciència del gran tresor cultural i lingüístic de les illes Pitiüses.

BIBLIOGRAFIA

Alcover i Sureda, Antoni Maria (1902-1936). *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*. En línia: <https://alcover.iec.cat/entrada.asp?c_epigraf=2>. Cirer Costa, Felip. «Mn. Antoni Maria Alcover a Eivissa». *Eivissa*, 37, p. 18-21. En línia: <<https://raco.cat/index.php/Eivissa/article/view/114247>>.

Organitza:

Amb el suport de:

**Govern de les
Illes Balears**
Conselleria de Turisme,
Cultura i Esports

**institut d'estudis
baleàrics**

WWW.RUTADCVB.CAT

Far del cap de Barbaria. Autor: Ciprianim (Wikimedia, llicència CC BY-SA 2.0)